

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1991.1.11>

Harald SAARNIIT

EESTI AJUTISE VALITSUSE AGRAARPOLIITIKA 1918—1919

Saksa okupatsiooni kokkuvarisemine võimaldas 11. novembril 1918 taas tegevust alustada 24. veebruaril moodustatud Eesti Ajutisel Valitsusel. Kuid juunis 1918 okupantide poolt arreteeritud Ministrite Nõukogu esimees ja siseminister Konstantin Päts viibis sellal Saksa vangilaagris. Samuti puudusid veel kindlad teated aprilli algul Eesti välisdelegatsiooni töö koordineerimiseks Soome kaudu Läände siirdunud valitsuse aseesimehe ja kohtuministri Jüri Vilmsi traagilise saatuses kohta.

Demokraatia printsiipidest lähtudes ning arvestades valitsuse juhi, tema asetäitja ja mitme ministri mittekohalolekut moodustas Eestimaa Kubermangu Ajutise Maanõukogu (Maapäeva) Vanemate Kogu 12. novembril 1918 uue Eesti Ajutise Valitsuse.¹ Selle pea- ja siseministriks nähti ette Konstantin Päts, Eesti külakodanluse poliitilise partei — Eesti Maarahva Liidu (Maaliit) — tähtsaim liider. Peaministri asetäitjaks ja kohtuministriks nimetati endine välisminister, Eesti Demokraatliku Erakonna liider Jaan Poska. Ta juhtis valitsuse tegevust kuni Konstantin Pätsi vabastamiseni ja kodumaale jõudmiseni 20. novembril 1918. See valitsus pidi riiki juhtima vaid Maanõukogu kokkutulekuni ja tema poolt uue valitsuse moodustamiseni.

20. novembril 1918 kokkutulnud Maanõukogu moodustaski 27. novembril uue valitsuse.² Taas kutsuti selle peaministriks Konstantin Päts, kellele nüüd anti ka sõjaministri portfelli. Peaministri asetäitjaks ning töö- ja hoolekandeministriks sai Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei (ESDTP) pealiider August Rei. Ka tööstus- ja kaubandusministri (Nikolai Köstner) ning haridusministri (Karl Luts) kohad anti ESDTP-le. Kuid veebruaril algul 1919 lahkusid ESDTP esindajad lahkkelide tõttu valitsusest. Senine Põllutöö-Toitlusministeerium, mida juhtis Maaliidu liider Jaan Raamot, eraldati kaheks iseseisvaks ministeeriumiks. Eraldi põllutööstusministeerium oli vajalik selleks, et ta saaks põllumajanduse juhtimise kõrval hakata tegelema ka terava agrararküsimuse lahendamiseks. Seda nõudis riigis kujunenud olukord. Põllutööstusministriks sai endine välisminister Eesti Tööerakonna liider Otto Strandman, kelle juhtimisel asutigi energiliselt maaküsimust lahendama. Eesti Ajutine Valitsus juhtis riiki kuni esimese Eesti Vabariigi valitsuse moodustamiseni Eesti Asutava Kogu poolt 8. mail 1919.³

Kohe Eesti Ajutise Valitsuse võimuletulekul mõistsid end sotsialistideks nimetavad ESDTP ja Eesti Tööerakonna liidrid, et Eestis kujunenud poliitilises olukorras tuleb valitsusel jalamaid astuda konkreetseid samme agrararküsimuse lahendamiseks. Maata ja vähese maaga talurahva oma mõju alla saamiseks otsustasid ESDTP liidrid haarata initsiatiivi enda kätte. Toetudes pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu paljudes mõisates enne nende konfiskeerimist sisseseatud töölistikontrolli kogemustele, püstitasid ESDTP juhid novembri teisel poolel 1918 loosungi «Mõisad vallaõuko-

¹ Riigi Teataja, 1918, nr. 1, 3.

² Maanõukogu protokollid 1917—1919. 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919. Tln., 1935, 338, 339.

³ Asutava Kogu protokollid. 1. istungjärk 1919, veerg 449—452.

gude kontrolli alla!» ning esitasid nõude kuulutada endised Vene kroonumõisad Eesti Vabariigi omandiks.

22. novembril 1918 avaldas August Rei partei häälekandjas pikema juhtkirja, milles seadis Maanõukogu ja valitsuse ette maaküsimuse kiire lahendamise hädavajalikkuse. «Kõige põhjalikum uuendus meie maaoludes on nii kisendavalt tarvilik, et teda enam ühekski minutiks ei tohi edasi lükata,» kirjutas A. Rei.⁴ Ühtlasi deklareeris autor juhtkirjas, et tema partei võtab Maanõukogus agraarküsimuse lahendamise enda peale. Samal päeval esitaski Maanõukogu sotsiaaldemokraatlik fraktsioon mõisate vallanõukogude kontrolli alla võtmise määruse eelnõu, paludes viimast rutuliseks tunnistada, s. t. kohe selle arutamisele asuda ning seejärel määrus vastu võtta.⁵ Eelnõu asusid aga kohe ründama Maaliidu saadikud ning Maanõukogus puhkes selle ümber äge diskussioon.⁶ Kuid Eesti Ajutise Valitsuse raske sise- ning välispoliitiline olukord sundis Maanõukogu oma pärastlõunasel koosolekul 27. novembril 1918 siiski vastu võtma «Määrused mõisamaade kontrolli alla võtmise ja maaolude esialgse korraldamise kohta».⁷ Nende põhjal läksid kõik mõisamaad ühes metsadega viivitamatult vallanõukogude kontrolli alla, välja arvatud linnade mõisad. Viimaste üle kontrolli teostamine pandi linnavolikogudele. Kõik endised Vene kroonu- ja põllupanga mõisad ning metsad kuulutati Eesti Vabariigi omandiks. Sellega loodi esialgne riiklik maafond 101 kroonumõisast üldpindalaga 219 239 tiinu ja 19 põllupanga mõisast üldpindalaga 62 435 tiinu⁸, seega kokku 281 674 tiinu. Määrustes nähti ette, et Põllutöoministerium hakkab kohe eeltöid tegema tema valitsemise alla antud riiklikust maafondist maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamiseks.⁹ Detsembri lõpul 1918 asutigi kroonu- ja põllupanga mõisate planeerimisele ning tükeldamisele.¹⁰

Mõisate kontrolli alla võtmise määruse ellurakendamiseks võttis valitsus 17. detsembril 1918 vastu üksikasjalikud juhtnõõrid.¹¹ Nende alusel tuli vallanõukogul valida oma liikmete hulgast vähemalt kolmeliikmeline spetsiaalne mõisate kontrollkomisjon. Kuid mitmetes valdades, nagu Harjumaal, Juurus, Raplas ja mujal, valiti juhtnõõre ignoreerides komisjonidesse ka mõisatöölise ja valla maatameeste esindajad.¹² Mõisa majandamine pidi toimuma täielikult kontrollkomisjoni järelevalve all. Mõisaomanikul või tema volinikel keelati ilma kontrollkomisjoni loata igasugune mõisa vara müümine. Seejuures oli komisjonil õigus keelduda vastavat luba andmast juhul, kui müük kahjustab mõisa korralikku majandamist. Kontrollkomisjoni keelu korral võidi asja lõplikku otsustamist kaebuse teel taotleda üksnes Põllutöoministeriumilt.

Kuid juba detsembri esimesel poolel 1918, seega enne kõnesolevate juhtnõõride vastuvõtmist, algas Harju- ja Saaremaa valdades vastavate komisjonide valimine ja nende poolt tegeliku kontrolli teostamine.¹³ Kogu maad haarav massiline kontrollkomisjonide valimine ning mõisate kontrolli alla võtmine baltisaksa parunite vastupanu maha surudes toimus aga 1919. aasta esimeses kvartalis.¹⁴

⁴ Sotsiaaldemokraat, 1918, 22. nov.

⁵ Maanõukogu protokollid, 299, 300.

⁶ Samas, 297, 298.

⁷ Samas, 337, 338.

⁸ Agronoomia, 1928, nr. 2, 42.

⁹ Maanõukogu protokollid, 338.

¹⁰ Tallinna Linnaarhiiv (TLA), f. 884, n. 8, s. 4, l. 43.

¹¹ Riigi Teataja, 1918, nr. 10, 2, 3.

¹² TLÄ, f. 884, n. 8, s. 4, l. 15, 20.

¹³ Vt. lähemalt: TLA, f. 884, n. 8, s. 4, l. 12—14; Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 2013, n. 1, s. 334, l. 21; n. 10, s. 4, l. 39—43, 49.

¹⁴ Saarniit, H. Mõisate võtmine vallanõukogude kontrolli alla. (Nõukogude võimu poolt läbiviidud maakorralduse mõju kodanluse agraarpoliitikale) // Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 351, Tõid NLKP ajaloo alalt, XII. Trt., 1975, 51.

Mõisate kontroll etendas olulist osa nende varanduse alleshoidmisel ja korralikul majandamisel, kuigi mitmetes Lõuna-Eesti (eeskätt Viljandi- ja Võrumaa) valdades mõisate kontrolli alla võtmine hilines, samuti ei olnud see paljudes kohtades vajalikul tasemel. Terve hulk kontrollkomisjonid ei piirdunud aga üksnes juhtnöörides ettenähtud üldise järelevalvega, vaid nad sekkusid seoses Põllutöoministeeriumi 1919. aasta 3. märtsi põldude seemendamise sundusliku määruse¹⁵ ellurakendamisega otseselt mõisate majapidamisse, muutudes seega kontrolli- ja majandamisorganiks. Seejuures laiendati kontrolli kohati ka talumaadele. Paljud valdade kontrollkomisjonid võitlesid (Saaremaal, Harjumaal, Läänemaal jm.) aktiivselt mõisamaade maata ja vähese maaga talurahvale kasutada andmise ning mõisatöölise majandusliku olukorra parandamise eest.¹⁶

Teise agrarpoliitilise sammu astus valitsus 17. detsembril 1918, võttes vastu «Määruse mõisate korratu majapidamise ja laostumise asjus».¹⁷ Selle alusel tunnistati korratuteks ja laostunud majapidamisteks ning võeti Põllutöoministeeriumi valitsemise alla kõik need mõisad, kus suur osa põllumaast oli sööti jäetud, saagid koristamata, tööliste palgad maksamata, kari- ja tööloomad hooletuses ning omanikud kohtadelt lahkunud, ilma et mõisasse oleks jäetud seaduslikku volinikku. Otsuse mõisa Põllutöoministeeriumi valitsemise alla võtmiseks tegi Põllutöoministeeriumi ning maakonna- ja vallavalitsuse esindajatest koosnev kolmeliikmeline komisjon pärast majapidamise kontrollimist kohapeal.

Et tõsta taganeva armee sõdurite meeleolu ja võitlusvõimet, võttis Aju-tine Valitsus 20. detsembril 1918 vastu määruse riiklikust maafondist tasuta maa andmise kohta Eesti Vabariigi kaitsmisel erilist vahvust ülesnäidanud ning haavata saanud sõjameestele, samuti langenute perekondadele.¹⁸

Esimesed korratu ning laostunud majapidamisega mõisad selgitati välja ning võeti Põllutöoministeeriumi valitsemise alla 1919. aasta jaanuari algul maakondadesse saadetud ministeeriumi volinike juhtimisel. Olulist osa etendas selles ettevõtmises mõisate kontrollkomisjonid. Nii tunnistas Laimjala valla mõisate kontrollkomisjon Saaremaal oma koosolekul 19. jaanuaril 1919 Kingli ja Kahtla mõisa laostatud majapidamisteks. Kingli mõisa puhul põhjustasid nimetatud otsuse suure osa põllumaa söötijätmine, kariloomade täielik puudumine, tööhobuste äärmine vähe-sus (vajaliku 24 tööhobuse asemel oli vaid 3) ning seemnevilja puudus.¹⁹ 3. veebruaril 1919 palus Muhu Hellamaa valla kontrollkomisjon oma kir-jas Põllutöoministeeriumi, et viimane võtaks oma valitsemise alla kõik kolm parun Buxhoevdeni mõisat (Kuivastu, Pedaste ja Võlla) järgmistel põhjustel: mõisatöölistel oli 1/4 viljapalgast (kokku 417 puuda) kätte saa-mata, sest vajalikku vilja ei olnud; 1/2 põllumaast oli mõisates üles künd-mata tööloomade puudumisel; mõisate karjakasvatus oli täiesti kängus ja lohakil.²⁰ Need mõisad võetigi Põllutöoministeeriumi valitsemise alla.²¹

Kontrollitud põhjalikult Ungru mõisa majapidamist, otsustas Asuküla valla kontrollkomisjon Läänemaal selle 7. veebruaril 1919 laostatud maja-pidamiseks tunnistada ning sellest maakonnaavalitsusele teatada edaspi-diste korralduste tegemiseks. Seesuguse otsuse vastuvõtmise tingisid järg-mised põhjused: möödunud, s. o. 1918. aastal jäid umbes pooled suvilja-põllud külvamata, külvatud alal aga oli külv tehtud kõrre peale (ilma

¹⁵ Põldude seemendamise sundusliku määruse ja selle ellurakendamise kohta vt. *Saarniit, H.* Mõisate võtmine vallanõukogude kontrolli alla, 55–57.

¹⁶ Samas, 51, 52.

¹⁷ Riigi Teataja, 1918, nr. 10, 2.

¹⁸ Riigi Teataja, 1918, nr. 9, 1.

¹⁹ ERA, f. 1548, n. 1, s. 36, l. 1.

²⁰ ERA, f. 1548, n. 1, s. 33, l. 1.

²¹ ERA, f. 1548, n. 1, s. 131, l. 51, 53, 54; f. 2013, n. 1, s. 41, l. 103.

kümdmata), mistõttu saak tuli väga kehv; mõisatöölistele oli osa palka natuuras maksmata; kevadkülviks seemne puudujääk 350 puuda; veoloomade vähesus, õigemini peaaegu täielik puudumine, sest vajaliku 20 tööhobuse asemel oli vaid 10 ja needki kärntõve tõttu peaaegu kõik töövõimetud; mõisahooned laokil, eriti hobusetall, millel katus täielikult puudus; mõisa peremeheta olek, sest selle rentnik, kes teenis kodanlikus armees, ei olnud kohale jätnud seaduslikku volinikku.²²

Seoses korratute ja laostatud mõisate Põllutöoministeeriumi valitsemise alla võtmisega, aga samuti kontrolli teostamisega kõigi mõisate üle, laienes ja tugevnes 1919. aasta algul maata ja vähese maaga talurahva väljastumine baltisaksa parunite mõisate maatarahvale kasutada andmise eest. Ainuüksi Saaremaa maatamehed ja kehvikud esitasid mittetäielikel andmeil veebruari esimesel poolel 1919 omavalitsusorganitele ja Põllutöoministeeriumile 19 kollektiivset märgukirja, kus nad nõudsid mõisamaade endile kasutada andmist.²³

Et maata ja vähese maaga talupojad pidevalt nõudsid valla- ja maakonnavalitsuselt maaküsimuse lahendamist, olid viimased omakorda sunnitud Ajutiselt Valitsuselt taotlema mõisamaade talurahvale andmist. Nii saatis Maasi vallavalitsus Saaremaal 21. jaanuaril 1919 Põllutöoministeeriumile märgukirja, milles nõuti Maasi, Rannaküla ja Tammiku mõisa andmist «maata ja vähese maaga meeste kätte harimiseks». Et Põllutöoministeeriumilt rohkem kui kahe nädala jooksul vastust ei tulnud, toimus 5. veebruaril valla maatameeste ja kehvikute koosolek umbes 200 inimese osavõtul. Koosolijad nõudsid, et kõik mõisad võetaks kuni maaküsimuse otsustamiseni Põllutöoministeeriumi valitsemise alla ning antaks maadvajavale talurahvale kasutamiseks. Koosoleku otsuse teatavakstegemiseks saadeti Põllutöoministeeriumi kaks saadikut.²⁴

5. veebruaril 1919 saatis Saaremaa maakonnavalitsus Põllutöoministeeriumile edasi 13 maatameeste ja kehvikute avaldust, milles nõuti 9 mõisa (Kaali, Suur-Kaarma, Laimjala jt.) ärajagamist. Maakonnavalitsuse kaaskirjas rõhutati, et «rahval on üleüldine maa- ja tööpuudus ja sellepärast ärevus rahva seas kasvamas».²⁵

Kohati asus aga maatarahvas mõisate omavolilisele ülevõtmisele ning jagamisele. Selle vältimiseks saatis Ajutise Valitsuse Saaremaa komisсар, kelleks oli Maaliidu tegelane Viktor Neggo, laiali mitmeid hoiatuskirju, ähvardades mõisate ülevõtjaid ja jagajaid kohtulike karistustega. Üks sellistest hoiatuskirjadest avaldati 22. jaanuaril 1919 koguni kohalikus ajalehes.²⁶

Eespool toodust nähtub, et 1919. aasta algul arenes Saaremaal maatameeste ja kehvikute võitlus parunite mõisate võõrandamise ja talurahvale kasutada andmise eest.

Seesuguses olukorras andis tugeva tõuke valitsuse edasisele agraripoliitikale sõjariistus vastuhakk Saaremaal. Seda kinnitab fakt, et juba 17. veebruaril 1919, s. o. vastuhaku teisel päeval, kuulutas valitsus riigi omandiks 8 rüütelkonna mõisat, nendest 5 Saaremaal, kogupindalaga 40 643 tiinu.²⁷ 28. veebruaril 1919 võeti aga vastu «Esimene täiendav määrus mõisate korratu majapidamise ja laastamise asjus».²⁸ Selles nähti ette Põllutöoministeeriumi valitsemise alla võetud mõisate maata ja vähese maaga talurahvale kasutada andmine kas tervelt või väikemajapidamis-

²² ERA, f. 1098, n. 1, s. 584, l. 81.

²³ ERA, f. 2013, n. 10, s. 12, l. 12, 13, 16, 19, 29, 30 jj.

²⁴ ERA, f. 1548, n. 1, s. 26, l. 3, 4.

²⁵ ERA, f. 2013, n. 10, s. 12, l. 19.

²⁶ Saarte Kaja, 1919, 22. jaan.

²⁷ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/1919, protokoll nr. 74; Agronoomia, 1928, nr. 2, 42; Vaba Maa, 1919, 20. veebr.

²⁸ Riigi Teataja, 1919, nr. 15, 113, 114.

teks tükeldatuna. Sellega astuti esimene samm talurahva maanälja leevendamiseks baltisaksa parunite mõisate arvel. Olgu lisatud, et päev varem, 27. veebruaril 1919, nõudis Eesti Maarahva Liidu Võrumaa kongress Põllutööministeeriumi valitsemise alla võetud mõisate maatarahvale väljajagamist ühe- kuni kahehobusekohtadena juba eeloleval kevadel vastavalt maasaajate soovile kas eraomandina või põlise rendi alusel.²⁹

Pärast nimetatud määruse vastuvõtmist muutus korratute ja laostunud mõisate väljaselgitamine ja Põllutööministeeriumi valitsemise alla võtmine massiliseks kogu maal, eeskätt Muhu- ja Saaremaal. 20. märtsil 1919 saabus saartele agraarküsimust lahendama laialdaste võimupiiridega Eesti Ajutise Valitsuse erivolinik, Põllutööministeeriumi tööerakondlastest osakonnajuhataja Johannes Zimmermann, tulevane Eesti Asutava Kogu maaseaduse eelnõu väljatöötamise komisjoni esimees.³⁰ Ta tutvus kohaliku aktiivi, eelkõige mõisate kontrollkomisjonide, samuti varem kohalemääratud Põllutööministeeriumi kolme voliniku abiga üsna üksikasjalikult nii mõisate kui ka maata talurahva majandusliku olukorraga ning juhtis otsustavalt laostunud mõisate Põllutööministeeriumi valitsemise alla võtmist. Uheainsa nädala jooksul võeti erivoliniku üldjuhtimisel üle 18 mõisat. Kõige rohkem mõisaid, nimelt 61 pea- ja karjamõisat ehk 43,5% peamõisate üldarvust võetigi Põllutööministeeriumi valitsemise alla Saaremaal.³¹ Sellele järgnes Võrumaa, kus ülevõetud mõisaid oli 34,1%. Kokku võeti Eestis enne maaseaduse vastuvõtmist Asutavas Kogus 10. oktoobril 1919 üle 229 peamõisat ehk viiendik nende üldarvust.³²

Saaremaa esikoht ülevõetud mõisate poolest oli suuresti tingitud sellest, et sealsed mõisad kannatasid kõige enam Esimese maailmasõja tagajärgede ja Saksa okupatsiooni all. Kuid olulist osa etendas Saaremaa maata ja vähese maaga talurahva aktiivne võitlus mõisate ülevõtmise eest. Seda kinnitab asjaolu, et terve rida mõisaid, nagu näiteks Paadla, Pidula, Tumala jt., mida vastavad komisjonid esialgu ei tunnistanud laostunud ega korratuteks majapidamisteks, võeti hiljem talurahva nõudmisel siiski Põllutööministeeriumi valitsemise alla.³³

Eesti Ajutise Valitsuse sotsiaalse baasi laiendamiseks hakati Eesti Vabariigi omandiks kuulutatud ning Põllutööministeeriumi valitsemise alla võetud mõisaid mitmel viisil maata ja vähese maaga talurahvale kasutamiseks andma. Kui varem oli astutud praktilisi samme üksnes kroonu- ja põllupanga mõisate planeerimiseks ja tükeldamiseks, siis kohe pärast 1919. aasta 28. veebruari määruse vastuvõtmist asuti samuti toimima ka Põllutööministeeriumi valitsemise alla võetud rüütlimõisatega. Nii planeeriti ja tükeldati juba märtsis 1919 Harju-, Lääne-, Pärnu- ja Virumaal kokku 13 rüütlimõisat, mis jagati talurahvale välja.³⁴ Eriti akuutne oli aga maaproletariaadi ja kehvtalurahva maaga varustamine nende rahustamiseks ja poolehoidu võitmiseks Muhu- ja Saaremaal. See pärast kutsuski erivolinik J. Zimmermann 24. märtsiks 1919 Kuressaares esindajate koosoleku.³⁵ Selle avanud ja seal kõnega esinenud J. Zimmermann rõhutas, et suur osa Saaremaa mõisaid võetakse nende laostatud ja korratu majapidamise tõttu Põllutööministeeriumi valitsemise alla. See tõttu on koosoleku ülesandeks kindlaks määrata, kuidas ülevõetud mõi-

²⁹ Maaliit, 1919, 4. märts.

³⁰ Vaba Maa, 1919, 27. märts; ERA, f. 15, n. 2, s. 368, l. 13.

³¹ ERA, f. 2013, n. 10, s. 41, l. 103; Eesti Põllumajandus. Statistiline aastaraamat. I. Tln., 1923, 23.

³² Eesti Põllumajandus. 23.

³³ Vt. lähemalt: ERA, f. 1548, n. 1, s. 131, l. 31, 44, 45, 61, 62, 119.

³⁴ Arvutusalus: ERA, f. 62, n. 1, s. 96, l. 9, 10.

³⁵ Koosoleku ja seal vastuvõetud otsuste kohta vt.: ERA, f. 2013, n. 10, s. 6, l. 25, 26; f. 58, n. 1, s. 17, l. 15, 16.

said maatarahvale kasutada anda ning nende põlde kevadel täis külvata, sest paljudes mõisates puuduvad seemnevili, tööhobused ja põllumajanduslik inventar või on seda vähe. J. Zimmermann soovitas maata ja vähese maaga talurahval asutada Põllutöoministeeriumilt mõisate rentimiseks maaharimise osaühistud. Seejuures arvestas ta ilmselt Saaremaa maatameeste ja kehvikute 1917. aasta kogemusi, kes tollal kihutasid mitmest Saaremaa kroonumõisast minema nende baltisaksa parunitest rentnikud ning võtsid mõisad üle. Nende harimiseks moodustati aga mõisamoona-katest, valla maatameestest ja kehvikutest maaharimise osaühistud, millel oli osalt kollektiivse, osalt aga eraomanduslik-individuaalse majapidamise iseloom.³⁶ Kuigi osa sõnavõtjaid J. Zimmermanni ettepanekule vastu vaidles, tunnistati häälteenamusega maaharimise osaühistute asutamine siiski tarvilikuks. Rendi ja ühistute liikmetele järeelmaksuga müüdava inventari hinna pidi kindlaks määrama Põllutöoministeeriumi, maakonnavalitsuse ning mõisa rentijate esindajatest koosnev kolmeliikmeline komisjon. Põllutöömasinaid võidi osaühistutele üksnes rendile anda. Maasajatele tuli sügiseni laenuks anda ka mõisates leiduv viljaseeme ning vastava tasu eest kasutamiseks mõisate põllumajandushooned.

Kevadel 1919 asutati Muhu- ja Saaremaal 59 mõisamoona- ja valla maatameeste ja kehvikute maaharimise osaühistut, kellele Põllutöoministeerium rentis kas tervikuna või osaliselt 58 mõisat kogupindalaga 32 705 tiinu.³⁷

Maaharimisühistute asutamist ei õhutanud valitsus mitte üksnes majanduslikel, vaid ka poliitilistel põhjustel. Nii kurtis maakonnakomissar Viktor Neggo, et «suures hirmus ja kartuses Saaremaa maakonna valitsuse liikmete poolt lahkesti ettekuulutatud uue mässu ees» tuli mõisad kähku anda «maatarahvale kommunistlikul alusel ühiseks harimiseks rendile».³⁸

Maaharimisühistute liikmed aga ei organiseerinud renditud mõisas ühistootmist, vaid jagasid põllu- ja heinamaad omavahel kohe ära. Ühiselt kasutati vaid karjamaid. Põllu- ja heinamaatükkide suuruse kindlaksmääramisel lähtuti ühistu iga liikme majanduslikust kandejõust ja perekonna suuruselt.

Tuleb märkida, et maaharimisühistute asutamist ja nende tegevust on senini vähe uuritud ja trükisõnas valgustatud. Seetõttu vajab probleem eriuurimust.

Taludeks tükeldamise ja tervikuna maaharimisühistutele rentimise kõrval anti mõisamaid talurahvale 1919. aasta kevadel kasutamiseks ka mitmel teisel teel (näiteks planeerimata tükkide väljarentimine). Kuid Põllutöoministeeriumi valitsemise alla võetud 229 peamõisast majandati 113 mõisat ehk 49% Põllutöoministeeriumi poolt määratud valitsejate ja ülemvalitsejate juhtimisel Eesti Vabariigi riigimõisatena.³⁹

Ka see probleem vajab lähemat uurimist.

Ülalkäsitletust järeldub, et Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei ja Eesti Tööerakonna liidrite initsiatiivil asus Eesti Ajutine Valitsus kohe pärast võimuletulekut järk-järgult maaküsimust lahendama. Selle tulemuseks oli valitsuse sotsiaalse baasi laienemine külas. Riikliku maafondi loomise ja selle pideva suurendamisega ning ettevalmistustega maa välja jagamiseks talurahvale lõi Eesti Ajutine Valitsus vajaliku baasi selleks, et aprilli algul 1919 toimunud Eesti Asutava Kogu valimistel enamik maa-rahvast iseseisva demokraatliku Eesti Vabariigi võitluslipu alla koondada. Agraarküsimuses astunud sammud, eeskätt spetsiaalne seadus sõjameeste maaga varustamiseks kuuluvad nende oluliste tegurite hulka, mis töid

³⁶ Proletaarne Revolutsioon Eestis, 1929, nr. 7, 3.

³⁷ ERA, f. 2013, n. 2, s. 20, l. 39; f. 1548, n. 1, s. 62, l. 323; Agronoomia, 1928, nr. 2, 47.

³⁸ Neggo, V. Maaküsimus Saaremaal. Tln., 1921, 36.

³⁹ Arvutusalus: Eesti: Maa. Rahvas. Kultuur. Trt., 1926, 460.

kaasa vabariigi armee arvulise kasvu ja tema võitlusvõime tõusu. Kui 5. jaanuariks 1919 oli armees üle 13 000 mehe, siis aasta lõpul, detsembris, kuulus Eesti sõjaväkke 86 600 meest.⁴⁰ Selle armee vabra võitlusega saavutati Eesti iseseisvus. Mõisamaade talurahvale mitmes vormis kasutada andmisega anti purustav hoop Eesti Tööraha Kommuuni ühekülgele ja jäigale poliitikale kasutada mõisaid üksnes kollektiivmajanditena. Väärib märkimist, et ainsana Balti riikides asus Eesti Ajutine Valitsus kohe pärast võimuletulekut sõjaolukorrast hoolimata agrararküsimust lahendama.

⁴⁰ Valter, H. Eesti Vabadussõda 1918—1920 // Vikerkaar, 1989, nr. 5, 69; Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917—1920). 2. Eesti Tööraha Kommün, kodusõda ja võitlus rahu eest. Märts 1918—veebruar 1920. Tln., 1982, 482.

Eesti Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
6. II 1990

Харальд СААРНИИТ

АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ЭСТОНИИ В 1918—1919 ГОДЫ

Временное правительство Эстонии руководило Эстонской Республикой с 11 ноября 1918 г. по 8 мая 1919 г., т. е. до образования Учредительным собранием Эстонии первого правительства республики. Премьер-министром Временного правительства Эстонии был Константин Пятс, ведущий лидер политической партии сельской буржуазии Эстонии — Эстонского союза земледельцев (Маалиита). До возвращения Константина Пятса из немецкого плена 20 ноября 1918 г. правительство возглавлял Яан Поска — лидер Эстонской демократической партии.

По инициативе лидеров Эстонской социал-демократической рабочей партии (ЭСДРП) и Эстонской трудовой партии Временное правительство Эстонии сразу же приступило к поэтапному разрешению аграрного вопроса. После острой дискуссии Земский совет принял 27 ноября 1918 г. представленные ему 22 ноября фракцией ЭСДРП «Постановления о передаче помещичьих земель под контроль и предварительном упорядочении земельного положения». На их основе мызы были переданы под контроль волостных советов. С провозглашением собственностью Эстонской Республики бывших российских казенных и сельскохозяйственного банка имений был учрежден первоначальный государственный земельный фонд общим объемом в 281 674 десятины. Министерство сельского хозяйства должно было провести предварительную работу по обеспечению наделами безземельных за счет этого фонда. К концу декабря 1918 г. приступили к распланировке и разделу этих имений.

Под массовый контроль мызы были взяты в первом квартале 1919 г. Его осуществляли избранные из числа членов волостных советов специальные мызные контрольные комиссии (не менее трех человек), под полным наблюдением которых осуществлялось теперь хозяйствование мыз.

В результате проведения в жизнь принятого 17 декабря 1918 г. Временным правительством «Постановления по делам хозяйственной запущенности и разорения мыз» под опеку министерства сельского хозяйства было передано до 10 октября 1919 г., когда Учредительное собрание Эстонии приняло аграрный закон, 229 главных мыз с разоренным хозяйством, что составляло одну пятую их общей численности.

Чтобы поднять настроение и боевой дух отступающей армии, Временное правительство приняло 20 декабря 1918 г. постановление о бесплатном наделении землей из государственного земельного фонда особо отличившихся и получивших ранение при защите Эстонской Республики, а также семей погибших.

В начале 1919 г. ширилась, особенно на Сааремаа, борьба безземельных и бедноты за отчуждение мыз прибалтийских баронов и передачу их в пользование крестьянству. В подобной обстановке сильным толчком правительству для дальнейшего совершенствования аграрной политики послужило вооруженное восстание на Сааремаа. Это подтверждает тот факт, что уже 17 февраля 1919 г., т. е. на второй день восстания, эстонское правительство провозгласило государственной собственностью имения рыцарства,

большинство которых (свыше 60%) находилось на Сааремаа. 28 февраля 1919 г. было принято «Первое дополнительное постановление по делам неупорядоченного хозяйствования и разорения поместий». Им предусматривалась раздача безземельным или малоземельным крестьянам наделов в полное или частями пользование из взятого под управление министерства сельского хозяйства мызного земельного фонда. За счет мыз прибалтийских баронов удалось в значительной мере утолить земельный голод крестьян. Уже в марте 1919 г. в четырех уездах было распланировано и разбито на участки 13 рыцарских мыз. На островах Муху и Сааремаа министерство сельского хозяйства сформировало из 59 мызных батраков, волостных безземельных и бедноты товарищество по аренде полностью или частями 58 мыз. Члены товарищества по совместной обработке земли отказались от коллективного владения пашней и покосами и поделили их между собой.

Наряду с постепенным разрешением аграрного вопроса Временное правительство Эстонии постоянно расширяло свою социальную базу в деревне. Принятые меры, в первую очередь закон о наделении землей воинов, способствовали численному увеличению армии Эстонской Республики и росту ее боевого духа, что упрочило независимость Эстонии.

*Институт истории
Академии наук Эстонии*

Поступила в редакцию
6/II 1990

Harald SAARNIIT

DIE AGRARPOLITIK DER PROVISORISCHEN REGIERUNG ESTLANDS 1918—1919

Die Provisorische Regierung Estlands leitete die Estnische Republik vom 11. November 1918 bis zum 8. Mai 1919, d. h. bis zur Bildung der ersten Regierung der Republik von der Konstituierenden Versammlung. Der erste Ministerpräsident Estlands war Konstantin Päts — der wichtigste Funktionär der politischen Partei der Dorfbourgeoisie Estlands — der Estnischen Union der Landleute (*Maaliit*). Bis zu seiner Rückkehr aus der deutschen Gefangenschaft am 20. November 1918 stand Jaan Poska — der Führer der Estnischen Demokratischen Partei — an der Spitze der Regierung.

Auf die Initiative der Leitung der Estnischen Sozialdemokratischen Arbeitspartei (ESDAP) und der Estnischen Arbeitspartei begann die Provisorische Regierung Estlands die Agrarfrage allmählich zu lösen.

Nach einer scharfen Diskussion hat der Estnische Landrat den von der Fraktion der ESDAP am 22. November 1918 vorgelegten «Beschluß von der Übergabe der Gutsbesitzereiländereien unter die Kontrolle und von der vorläufigen Regelung der Landverhältnisse» am 27. November angenommen. Auf dessen Grundlage wurden die Ländereien unter die Kontrolle der Amtsbezirksräte übergeben. Nach der Proklamierung der ehemaligen russischen Staatsgüter und der Güter der Landwirtschaftlichen Bank als Eigentum der Republik Estland wurde der staatliche Landfonds zuerst mit einer Gesamtfläche von 281 674 Deßjatinen gegründet. Das Ministerium für Landwirtschaft sollte Vorbereitungen treffen, um die Landlosen aus diesem Fonds mit Boden zu versehen. Ende Dezember 1918 begann man diese Güter planmäßig zu verteilen.

Die Massenkontrolle der Meiereien wurde im ersten Viertel 1919 durchgeführt. Die Kontrollkommissionen wurden aus mindestens drei Mitgliedern der Amtsbezirksräte zusammengesetzt, unter deren Beobachtung die Wirtschaftsführung der Meiereien erfolgen sollte.

Als Ergebnis des am 17. Dezember 1918 von der Provisorischen Regierung angenommenen «Beschlusses von der wirtschaftlichen Vernachlässigung und Verwüstung der Meiereien» kamen in die Obhut des Ministeriums für Landwirtschaft bis zum 10. Oktober 1919, als die Konstituierende Versammlung Estlands das Agrargesetz angenommen hatte, 229 verwüstete und vernachlässigte Hauptmeiereien, d. h. $\frac{1}{5}$ ihrer Gesamtzahl.

Um die Stimmung und den kämpferischen Geist der in den Rückzug antretenden Armee zu heben, hat die Provisorische Regierung am 20. Dezember 1918 ein Dekret über die kostenlose Verteilung des Bodens aus dem staatlichen Bodenfonds den besten Kriegern und den bei der Verteidigung der Estnischen Republik Verwundeten sowie den Familien der Umgekommenen angenommen.

Anfang 1919 breitete sich auf der Insel Saaremaa der Kampf der Landlosen und der Armen für die Enteignung der Meiereien der baltischen Barone und für deren Übergabe den Bauern aus. Unter diesen Umständen gab der bewaffnete Aufstand auf der Insel Saaremaa der Regierung einen Anstoß, die Agrarpolitik weiter zu vervollkommen. Das wird durch die Tatsache bestätigt, daß schon am 17. Februar 1919, d. h. am zweiten Tag des Aufstandes, die Estnische Regierung acht Rittergüter (davon fünf auf der Insel Saaremaa) als Staatseigentum proklamierte. Am 28. Februar 1919 wurde «Der erste zusätzliche Beschluß in Sachen ungeordneter Wirtschaftsführung und Vernachlässigung der Güter» angenommen. Damit wurde die Verteilung des Landes von Meiereien der

baltischen Barone, welche in die Obhut des Ministeriums für Landwirtschaft genommen worden waren, an landlose und landarme Bauern vorgesehen. Das war die erste Maßnahme, die den Landhunger der Bauern mäßigen konnte. Schon im März 1919 wurden in vier Kreisen 13 Rittermeiereien planmäßig verteilt. Auf den Inseln Muhu und Saaremaa wurden 59 Genossenschaften der Landarbeiter der Meiereien, Landlosen und Armen für gemeinsame Landbearbeitung gegründet, denen das Ministerium für Landwirtschaft 58 Meiereien teilweise oder ganz verpachtete. Die Mitglieder der Genossenschaften organisierten in den verpachteten Meiereien keine kollektive Produktion, sondern verteilten die Acker und Wiesen untereinander.

Mit der allmählichen Lösung der Agrarfrage erweiterte die Provisorische Regierung Estlands ihre soziale Basis im Dorfe. Die in der Agrarfrage getroffenen Maßnahmen, insbesondere die Versorgung der Krieger mit Boden aufgrund eines extra angenommenen Gesetzes, haben zahlenmäßig die Armee der Estnischen Republik vergrößert sowie ihren kämpferischen Geist verstärkt. Als Ergebnis wurde die Unabhängigkeit Estlands errungen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Estnischen Akademie der Wissenschaften*

Eingegangen
am 6. Febr. 1990